

Etter liberalismen kommer nasjonalismen: 1880-årene viser vei

Rolf Hobson

Institutt for Forsvarsstudier, Universitetet i Bergen

Sammendrag

Artikkelen reiser spørsmål om hvorvidt den gjengse sammenlikningen av dagens populisme med politiske tendenser i mellomkrigstiden er den mest relevante. En bedre analogi kan finnes mot slutten av 1800-tallet, da liberalismen ble utfordret av demokratiseringen og en forsterket nasjonalisme. Den liberale selvtiliten, siviliseringsmisjonen og den selvbekreftende fremskrittfortellingen som dominerte i 1860- og 1870-årene, sammenliknes med tilsvarende tendenser i USA etter seieren under den kalde krigen. Etter finanskrakk (i 1873 og 2008), depresjon og lønnsnedslag uttrykte populistiske bevegelser misnøye med liberaliseringens konsekvenser. En utvidet stemmerett muliggjorde en mobilisering som brøt opp eksisterende partistrukturer og utfordret den liberale elitens dominans. Krav om proteksjonisme, innvandringsstopp og statlig inngripen i økonomien fikk gjennomslag under den økonomiske nedgangen som fulgte den store liberaliserings- og globaliseringsbølgen. Bitre sosiale konflikter begünstiget utbredelsen av konspirasjonsteorier. I møtet med denne utfordringen oppga borgerskapet mot slutten av 1800-tallet sin tidligere kosmopolitiske liberalisme og krevde en stadig mer pågående nasjonalistisk opprustnings- og ekspansjonspolitikk. Raseteoriene formet oppfatningen av både innen- og utenrikspolitikk. Dette opinionsskiftet destabiliserte det europeiske statssystemet. Artikkelen spør til slutt om det ikke er denne utviklingen – at det liberale borgerskapet sluttet å være liberalt – som er den viktigste lærdommen vi kan trekke av å sammenlikne vår tid med 1880-årene.

---

*Kontaktinformasjon: Rolf Hobson, e-post: rolf.hobson@ifs.mil.no

©2019 Rolf Hobson. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material for any purpose, even commercially, provided the original work is properly cited and states its license.

Citation: Rolf Hobson (2019). *Etter liberalismen kommer nasjonalismen: 1880-årene viser vei*, 77(1): 1–26. <http://dx.doi.org/10.23865/impol.v77.1287>

Nøkkelord: globalisering · siviliseringsmisjon · proteksjonisme · antisemittisme · raseteorier

Innledning: Historiske analogier og samtidens blikk

Når snur tidsånden? Mange kommentatorer har i årene etter finanskrisen ment at tendenser som nærmest ble ansett som naturlover etter murens fall, nå har stanset opp, eller blir reversert. Liberalisering, demokratisering, globalisering, nedbygging av nasjonalstatens grenser og makt over samfunnet utfordres av populisme og nasjonalisme; konspirasjonsteorier og eliteforakt utsondrer store grupper fra samfunnsdialogen; og autoritære regimer viser hvordan demokratiet kan brytes ned, uten å gjennomføre kupp eller avskaffe valg.

De samme kommentatorene advarer alltid med paralleller fra mellomkrigstiden (Kagan 2016; Augstein 2016; Hagtvatn 2018; Luce 2018; Albright 2018). Ja, det kan virke som om mellomkrigstiden er den eneste historiske perioden det lesende publikum henter lærdommer fra, og de to som skal skjerpe vår årvåkenhet er: 1) «Vær på vakt mot totalitære ideologier» og 2) «Fascismen begynte i det små som en radikal-nasjonalistisk bevegelse rettet mot de etablerte partiene». Med dette som utgangspunkt er det svært lett å tolke populistisk mobilisering i samtiden som en trussel mot demokratiet. Noen kommentarer har reist tvil om relevansen av å sammenlikne med mellomkrigstiden (Falter 2017; Reybrouck 2018; Evans 2018). Jeg skal forsøke å begrunne hvorfor en annen periode har mer å lære oss.

I de siste ti årene er den vestlige demokratiske modellen tydelig svekket. Parallellene med overgangen til autoritære styreformers i Russland, Ungarn, Italia og Polen i 1920-årene kan virke frapperende. Ved nærmere ettersyn er det imidlertid åpenbart at ingenting har skjedd i disse landene som kan måle seg med de destruktive følgene av første verdenskrig. Den russiske borgerkrigen (1918–1921) var en av det 20. århundrets store demografiske katastrofer; Ungarn måtte avstå 2/3 av sin befolkning og sitt territorium i Trianon-traktaten; Italia mistet 700 000 mann under krigen og møtte freden med en ødelagt økonomi og magre gevinster for å ha sluttet seg til den seirende alliansen; Polens østlige grenser ble etablert gjennom en rekke kriger, og det var hærføreren Pilsudski som tok makten i 1926.

Diskrediteringen av det liberale demokratiet i mellomkrigstiden skyldtes ikke bare krakket i 1929 og den påfølgende depresjonen. De totalitære bevegelsene som bekjempet demokratiet, og de autoritære som avløste det i halvparten av Europas stater, fant alle sine sosiale vekstbetingelser i det kaoset krigen etterlot. Noe slikt har vi ikke opplevd i vår tid. Det finnes heller ingen kommunisme i dag som kan skremme borgerskapet inn i fascismens armer. Og den etniske rensningen av det østlige Sentral-Europa i 1940-årene har fjernet årsaken til de bitreste interne kampene i denne regionen i mellomkrigstiden.

En mer relevant sammenlikning er å finne i tiårene som fulgte den liberale storhetstiden mellom 1850- og første del av 1870-årene. 1860-årenes kriger i Europa og USA var ikke så omfattende at de bremsset de grunnleggende tendensene i retning

av liberalisering og globalisering, vekst i handel og industri og stadig tettere kommunikasjoner. Det er særlig den økonomiske siden av liberaliseringen – dereguleringen av markeder og nedbyggingen av handelshindre – som har åpenbare paralleller med den nyliberale politikken fra slutten av 1970-årene, som Thatcher og Reagan er blitt stående som eksponentene for (Jones 2012).

USA ble etter borgerkrigen den store magneten for kapital og migranter, men holdt en svært proteksjonistisk hånd over sitt indre marked og sin fremvoksende industri. Det var i Europa at økonomisk liberalisering ble drevet lengst av elitene innen politikk og byråkrati. Selv Preussen og Østerrike ble konstitusjonelle monarkier. Det liberale borgerskapets representanter dominerte nasjonalforsamlingene i kraft av en begrenset stemmerett. De kunne rasjonalisere forvaltning og jordbruk, mens de overhørte protestene til aristokrater og bønder. I mange land var fagforeninger forbudt. Nedbyggingen av den merkantilistiske statens grep om økonomien gikk parallelt med åpningen av grensene for varer, kapital og mennesker – i en grad som EU aldri kommer til å tilstrebe. Store migrasjonsstrømmer gikk fra Øst- og Sør-Europa til byene i Vest-Europa og til USA, men også fra Øst-Asia til de såkalte «hvite» landene rundt Stillehavet.

Denne fremgangen på alle fronter ble avløst av krakk i 1873 og 25 år med lavere vekst og fallende priser, som i samtiden ble kalt «den store depresjonen». Samtidig knyttet nye jernbanenettverk og dampskip kornåkrene på den amerikanske prærien til Europa. Jordbruksprisene falt, og dermed inntektene til bøndene, som i de fleste land fortsatt utgjorde folk flest. Der hvor stemmeretten ble utvidet, vant denne nye og tallrike velgergruppen gehør for en tollbeskyttelse av jordbruket som knapt har forsvunnet siden. Nye former for masseproduksjon forsterket prisfallet på industriprodukter. Fabrikkeierne brukte lockout for å tvinge arbeiderne ned i lønn. 1880-årene var preget av bitre konflikter i industrien som satte fart i arbeidernes selvforsvar.

Reaksjonene på det økonomiske klimaskiftet begrenset seg ikke til proteksjonisme eller dannelsen av fagforeninger og sosialistiske partier. I løpet av 1870-årene ble stemmeretten utvidet i en rekke land. Allmenn stemmerett for menn ble normen (bortsett fra i England og Ungarn). Det liberale borgerskapets program ble utfordret da nye sosiale grupper fikk sine interesser representert i nasjonalforsamlingene. Liberaliseringen møtte demokratiseringen under vanskelige økonomiske betingelser i 1880-årene. Konflikten fant nye politiske uttrykk: populistisk innvandringsmotstand, sosialismens kritikk av kapitalismen, økonomiske konspirasjonsteorier, men fremfor alt en omsegripende nasjonalisme da nye velgergrupper søkte nasjonalstatens beskyttelse mot globaliseringens usikkerhet.

Globaliseringen «genererte sin egen motbevegelse, som tok et stadig sterkere kvelertak på den» (Torp 2004: 606). To viktige følger ble skjerpet internasjonal konkurranse under høyimperialismen, da Europa utvidet sitt herredømme over resten av verden, og en grunnleggende endring i det liberale borgerskapets verdensbilde. Oppdelingen av Afrika og Asia blant kolonimaktene ble begrunnet med behovet for bosettingskolonier, beskyttede markeder og tilgang til råvarer for å sikre

industri-samfunnets fremtid. 1890-årenes enorme flåterustningsprogrammer skulle sikre imperienes økonomiske livsrom. Argumentene om at nasjonalstatens makt måtte mobiliseres for å beskytte den kapitalistiske økonomiens livsbetingelser, markerte et radikalt brudd med 1860-årenes overbevisning om at frihandel var veien til en fredeligere verden. De appellerte til et borgerskap som fortsatt dominerte innenfor politikk, økonomi og kultur, men som nå følte utfordringene fra sosiale sjikt som ikke tidligere hadde hatt noen stemme.

Nasjonalisme og internasjonal politikk

Den liberale tidsånden snudde i 1880-årene: Det vil si, den ble ikke fortrent, men stadig mer gjennomtrengt av en nasjonalisme som også var tilstede før, men som nå ble mer rasistisk og krigersk. Sosialdarwinismens innflytelse over det gode borgerskapets – og den voksende lavere middelklassens – verdensbilde kan knapt overdri- ves. Særlig i USA, England og Tyskland tjente den til å legitimere både ulikheten i det kapitalistiske samfunnet og den hvite rasens herredømme. Fra århundreskiftet var det en utbredt forestilling at de lukkede verdensrikene var fremtidens økonomiske livsrom, og at kampen blant dem om nyfordelingen av kloden ville prege det 20. århundret. Slik så ikke liberalismen ut da den omskapte verden i sitt bilde i 1860-årene, men det var det samme borgerskapet som bar begge verdensbildene.

Dette skiftet i tidsånden hadde de mest alvorlige følgene for internasjonal politikk. Nasjonalistisk opinion drev frem koloni- og rustningskappløpene. Imperialismens nye spilleregler destabiliserte det europeiske statssystemet, mens rustningskappløpet til lands militariserte diplomatiet og gjorde krig til et stadig mer sannsynlig utfall av kriser (Stevenson 1996). Nasjonalismens innflytelse over utenrikspolitikken var en hovedårsak til første verdenskrig (Hobson 2015: 319–28).

Lærdommene fra 1880-årene

Andre lærdommer kan trekkes av parallellene med 1880-årene, mer enn med mellomkrigstiden. Her er noen: 1) Populisme er ikke fascisme; populistisk mobilisering og allmenn stemmerett utgjør en nødvendig demokratisk sikkerhetsventil i politiske systemer der oligarkiske eller byråkratiske eliter styrer etter eget forgodtbefinnende. 2) Liberalisering og demokratisering er forskjellige historiske prosesser; i vekst- og globaliseringsperioden ser de ut til å forsterke hverandre gjensidig, men når tidevannet snur, blir det tydeligere at liberaliseringen har styrket oligarkiske tendenser som svekker demokratiet. 3) Demokratiseringen styrker nasjonalismen fordi nasjonalstaten er det eneste påvirkbare vernet mot globaliseringens usikkerhet: proteksjonisme, innvandringsstopp, kolonialisme, opprustning, regulering av arbeidslivet og velferdstiltak kan bare skje gjennom å avgrense nasjonalstaten mot verdensmarkedet og andre stater.¹

---

¹ Utførlige definisjoner av liberalisering, demokratisering og nasjonalisme som ligger til grunn for denne artikkelen, finnes i Hobson 2015: 10–26, 34f., 182–92; der drøftes også forholdet mellom disse prosessene.

Og til slutt, den «advarselen fra historien» jeg skulle ønske vi kunne høre oftere: 4) Når kapitalismens tidevann snur og flo blir fjære, *slutter det liberale borgerskapet å være liberalt*. Følgende regle fanger inn trinnene i overgangen: 1860-årenes liberale borgerskap var 1880-årenes nasjonal-liberale borgerskap, som var det imperialistiske borgerskapet rundt århundreskiftet, og som ble det fascistiske borgerskapet i 1920-årene (i de landene der krig og nederlag styrte de gamle hierarkiene).

De følgende tre avsnittene henter frem paralleller mellom tidsånden i 1860-årene og 1990-årene, ved å se på den liberale selvtiliten, den liberale siviliseringsmisjonen og den selvbekreftende fremskrittfortellingen som kulminerer i oss, det liberale demokratiet. Deretter ser tre avsnitt på hva som skjedde i 1880-årene da liberale eliter ble utfordret, hvordan populistisk innvandringsmotstand fikk gjennomslag i engelsktalende land med en sterk liberal tradisjon, og hvordan konspirasjonsteorier bredte seg i en periode av økonomisk usikkerhet. Et siste avsnitt ser litt fremover på hva som skjedde da de liberale elitene sluttet å være liberale.

Liberalismen på høyden av sin makt

Da det liberale borgerskapets representanter sto klare til å bane seg vei inn i politikken, skrev den unge John Stuart Mill om den nye tidsånden som hadde diskreditert den gamle autoriteten. I 1832, året for den store valgreform i England, hadde godseieraristokratiet kontrollert parlamentet i 150 år. Nå måtte makten tas fra dem for at «the most virtuous and best-instructed of the nation will acquire that ascendancy over the opinions and feelings of the rest, by which alone England can emerge from this crisis of transition, and enter once again into a natural state of society» (Mill 1942: 93). For Mill var den naturlige tilstanden opprettet når de best egnede representantene for tidsånden også utøvde politisk makt. Tretti år senere inntok denne liberale eliten nøkkelposisjonene i politikk, byråkrati og offentlighet. Få hadde større innflytelse over tidsånden enn Mill selv. *On Liberty* (1859) var – og er fortsatt – liberalismes viktigste programskrift.

Liberalisering og globalisering

I denne tiden sto den europeiske liberalismen for konstitusjonelt monarki, der det liberale borgerskapet i kraft av en begrenset stemmerett dominerte i parlamentene og delte makten med konge og byråkrati. Uavhengige domstoler sikret en katalog av borgerlige rettigheter. Kirkens tvangsmakt over sinnene måtte vike for opplysning og fri meningsdannelse. I næringsfrihetens navn måtte restene av føydalismens økonomi rasjonaliseres bort for at individet skulle stå fritt til å finne sitt utkomme. Laugene ble oppløst og fagforeninger forbudt; lønns- og prisdannelsen måtte skje uavhengig av «kombinasjoner». Staten slo sammen teiger, bygget ned interne handelshindre og bygget ut transportnettverket for å skape nasjonale markeder. I den internasjonale politikken ville frihandel og nasjonal selvbestemmelse skape fred og velstand ved å

undergrave levninger av fortidens maktstrukturer – godseieraristokratiet, eneveldet, flernasjonale riker – som forårsaket krig. Det prediket i hvert fall frihandelens herold, Richard Cobden (Cain 1979).

Cobden-Chevaliertraktaten (1860) mellom England og Frankrike banet vei for utallige frihandelsavtaler som åpnet verdens markeder for engelske industrivarer. Og veksten skjøt fart, særlig synlig i form av en voldsom økning i den internasjonale handelen (Pollard: 255–64). Mellom 1850 og 1870 vokste verdenshandelen med 260% (Hobsbawm 1975: 49). Økonomiske historikere kaller denne perioden for den første globaliseringsbølgen (Torp 2004; Bayly 2004: 300–302; Howe 2007).

Politisk gikk også alt liberalismens vei. Nasjonalstater ble skapt og konsolidert som konstitusjonelle monarkier: Italia, Tyskland; Ungarn vant en stor grad av selvstyre fra Wien; splittelsen av USA ble forhindret og slaveriet opphevet. Etter 1867 gjensto Russland (og Vatikanet) som de siste eneveldene i Europa. Både England og Tyskland gjennomførte store reformer av byråkrati, lokalstyre og skolevesen som svekket aristokratiets og kirkens makt. Stemmeretten ble utvidet, i Tyskland og England i 1867, og Frankrikes allmenne stemmerett fra 1848 fikk en parlamentarisk republikk som arena etter 20 års autoritært keiserrike.

Fremskrittfortellinger

Er det noe som utmerket denne tidsånden på middagshøyden i 1860- og 1870-årene, var det en grenseløs selvtillit. Fremskrittet gjorde seg bemerket på alle områder samtidig: i politikk, økonomi, vitenskap og kultur. De frieste samfunnene var også de rikeste og mektigste. De viste vei for resten av menneskeheten, og alle kulturkretser ville før eller siden bli som den europeiske. Ja, den europeiske *var* sivilisasjonen, kunne alle enes om, og hadde rett og plikt til å gripe inn i tilbakeliggende samfunnsformer for å bevege dem fremover.

Nasjonalliberale historikere skrev historien som en fremskrittfortelling, der nasjonen siden middelalderen hadde lengtet etter sin stat, og endelig funnet den i sin konstitusjonelle form på 1800-tallet. Den «borussiske» skolen viste at Preussen gjennom 700 år hadde forberedt seg på oppgaven med å samle Tyskland; etter 1871 utvidet oppgaven seg straks til å spre Tysklands kultur utover i verden (Hardtwig 1980). I England fant den triumferende liberale partihistorien sin mest innflytelsesrike form i Thomas Babington Macaulays *History of England* (1855), som viste hvordan *The Glorious Revolution* av 1688 hadde skapt det frieste samfunnet i verden og lagt det konstitusjonelle grunnlaget for et uavbrutt fremskritt.

Sir Herbert Butterfield satte navn på den liberale fremskrittfortellingen da han utga *The Whig Interpretation of History* i 1931. Han kritiserte ikke bare hvor utilstrekkelig og misvisende partisk historieskriving er fra et metodisk standpunkt; den styrket også den personlige fristelsen hos alle historikere til å formulere en fremskrittfortelling som kulminerer i oss selv som de frieste og mest opplyste menneskene i historien. Det Butterfield ikke kunne skimte eller drøfte i 1931, var at den triumferende fremskrittfortellingen er den naturlige legitimasjonsideologien til den

dominerende liberale verdensmakten: Vi er de mektigste fordi vi er de frieste. Med Robert Tombs' ord (Tombs 2014: 266f., 270):

This Whig history was a powerful tool for the emerging Liberal Party ... It became the national history, not only of England, but of Britain and the United States.

[...]

A preoccupation with 'what has gone wrong with England' gave a body blow to Whig history as the national narrative. It had been a history of success: that is why the American version outlives the British original. It had shown England and its overseas offshoots as leading the world towards freedom, the rule of law and representative government.

En annen engelsk historiker som har viet sin karriere til å underminere Whig-historien, J.C.D. Clark, beskriver tidsånden i historiefaget og samfunnsvitenskapene i USA på 90-tallet slik (Clark 2003: 247):

American political science, history and sociology share in many of their provinces a common characteristic: they are (overtly or covertly) normative, both announcing and seeking to promote what it still seems self-evident to term 'the ultimate triumph of Western liberal democracy'.

Her finner vi en første parallell mellom den triumferende liberale selvtiliten i 1860-årenes England og i 1990-årenes USA. Kombinasjonen av frie forfatninger og frie markeder utgjorde sivilisasjonens spydspiss for de første og slutten på historien for Francis Fukuyama (Fukuyama 1992). Ingen konkurrerende samfunnsmodell kunne levere den samme kombinasjonen av personlig frihet og velstand; derfor ville det liberale demokratiet spre seg til hele verden. En verden av demokratiske markedsøkonomier ville være en fredelig verden fordi krig var et produkt av undertrykkende regimer, og frihandel bandt stater så tett sammen at de ikke hadde interesse av å bekjempe hverandre. Det sa Richard Cobden i 1850-årene. Og det ble «det nærmeste man kommer en naturlov i statsvitenskapen», i form av Democratic Peaceteorien, som fikk en enorm utbredelse i bestemte politiske kulturer (USA, Tyskland og skandinaviske land) på 1990-tallet.

Denne selvtiliten og fremskrittstroen hadde ikke bare konsekvenser for forståelsen av forholdet mellom «market democracies». Den var også forutsetningen for siviliseringsmisjonen, som var en uatskillelig side av liberalismen.

Den liberale siviliseringsmisjonen

Bak den liberale fremskrittfortellingen lå det en historiefilosofi med et helt bestemt kulturelt opphav: i Europa på slutten av 1700-tallet. Under opplysningstiden, særlig i Skottland, ble det utviklet et historisk skjema som tilsa at alle samfunn utvikler seg gjennom de samme økonomiske stadiene: Overgangen fra primitive til pastorale til jordbruks- og endelig til kommersielle samfunn markerte også et fremskritt fra lavere til høyere former for sivilisasjon. Dette synet fantes på tvers av det politiske spekteret, fra liberale til sosialister, og legitimerte europeisk herredømme over ikke-europeiske

folk (Stedman Jones 2007). Når europeere støtte på folkeslag som levde under «tidligere» former, var disse å betrakte som barbarer. Mer fremskredne samfunn hadde en rett og en plikt til å intervensere for å fjerne hindringene mot videre fremskritt. Folkeslag som ennå ikke hadde inngått noen samfunnspakt, kunne ikke anerkjennes i folkeretten som suverene stater, mente James Mill (Mehta 1999: 81, 121; Pitts 2005: 143f.) I liberalismens bibel skrev John Stuart Mill (Mill 1989: 13f.):

Despotism is a legitimate mode of government in dealing with barbarians, provided the end be their improvement, and the means justified by actually effecting that end. Liberty, as a principle, has no application to any state of things anterior to the time when mankind have become capable of being improved by free and equal discussion.

Siviliseringsmisjonen er en uatskillelig del av liberalismens historie. Den oppsto samtidig med at liberalismen fikk navn og form som ideologi, rundt 1830. Det var i de følgende tiårene at de forskjellige europeiske statene konvergente ideologisk rundt en form for 'generic liberalism'. Med historikeren John Darwins ord (Darwin 2007: 236f.):

Vitaly, it equipped all the numerous communities of an expansionist Greater Europe with a 'road map' that could be applied almost universally to interpret, organize and justify their relations with non-European peoples. The 'civilizing mission' ... was a liberal doctrine that appealed ... as much to imperial officials in Russia as it did to the frontiersmen of the American West.

Fjernstyrt fremskritt

Mange i den engelske eliten, ikke minst Mill i East India Company, så på koloniene som laboratorier for progressive reformprogrammer. Mill var overbevist om at hele kulturer kunne skapes ovenfra og utenfra ved å sprøyte inn gjennom lovgivning og utdanning de beste elementene fra ett samfunn til et annet (Pitts 2005: 138). Historikeren Macaulay tilbrakte tre år i India mens han skrev en ny strafferett for landet. Da den sto ferdig i 1837, hadde han ikke konsultert en eneste inder eller tatt den minste notis av eksisterende lover (Wilson 2016: 209–15). Algerie ble et tidlig laboratorium for franske prosjekter. Frankrikes fremst liberale tenker, Alexis de Tocqueville, hadde klare forestillinger om hvordan franske kolonister, etter mønster av europeerne i Nord-Amerika, burde frata araberne jorda for å realisere koloniens økonomiske potensial (Pitts 2005). Da europeerne etablerte et formelt herredømme over store deler av Afrika og Asia senere i århundret, iverksatte de mange prosjekter for å omskape økonomien og reformere samfunnene (Barth & Osterhammel 2005).

Den liberale siviliseringsmisjonen forsvant ikke da de europeiske kolonirikene tok slutt (Bell 2016: 104f.) Målet for det ønskede fremskritt som skulle fremmes i ikke-vestlige land, skiftet fra «sivilisering» til «modernisering» til «utvikling». Samfunnsvitenskapene leverte teorier for hvordan fremskritt kunne og burde skje. Michael Latham har vist hvordan moderniseringsteorien oppsto i USA i en symbiose mellom sosiologi, antropologi, statsvitenskap og Kennedy-administrasjonens

politikk for å tilby den tredje verden en alternativ utvikling til den sovjetiske modellen (Latham 2000).

I 1990-årenes USA ble målsettingen for siviliseringsmisjonen omdøpt til «demokratisering» (Latham 2011: 186–216). Liberal selvtilitt nådde nye høyder i forestillingen om at demokratiet kunne spres gjennom militære intervensjoner. Tony Smith, en ledende amerikansk statsviter, har tatt et selvkritisk oppgjør med noen av de teoriene som han og hans kolleger utviklet etter murens fall (Smith 2007). Han beskriver hvordan de påvirket av en euforisk tidsånd omformet modeller for å skape en ny forståelse av demokratiets betydning i internasjonal politikk. Uten å ane eller ville det, angrer Smith i ettertid, la de grunnlaget for invasjonen av Irak og Bush-doktrinen av 2001.

Moderniseringsteorien hevdet tidligere at demokratisering var en møysommelig prosess, som måtte foregå i samspill mellom økonomisk utvikling, fremveksten av et uavhengig sivilsamfunn og langsomme kulturelle endringer. 1990-årenes liberale internasjonister mente derimot at demokratiet var en universell verdi som kunne slå rot i alle slags samfunn bare diktatoren ble fjernet. De svekket suverenitetsbegrepet ved å knytte det til styreform («Bare demokratier er suverene»), noe som skulle legitimere humanitære intervensjoner i ikke-vestlige land. Og de kastet seg over Democratic Peace-teorien, som tilsa at demokratier ikke fører krig mot hverandre. Det var lett å trekke den konklusjonen at demokratispredning ville føre til en fredeligere verden. Slike idéer spredte seg raskt fra universitetene til offentligheten; de skvulpet rundt i vestlige aviser fra midten av 1990-tallet. En av de tydeligste forskjellene mellom tidsånden den gang og i dag, 20 år senere, er at disse teoriene knapt er å høre i diskusjoner om internasjonal politikk.

Liberal intervensjonisme

Smith og hans likesinnede ble forferdet da deres teorier, med utgangspunkt i Woodrow Wilsons liberale internasjonisme, ble plukket opp av den nykonservative fløyen i det republikanske partiet og gjort til et program for liberal demokratisk imperialism. Men forskjellene er egentlig ikke særlig store. De nykonservative er ikke konservative, de har siden 1970-årene forfektet såkalte klassiske liberale prinsipper som Mill og Gladstone ville kjent seg igjen i – frihandel, deregulering, skattekutt og nedbygging av velferdsstaten (Heilbrunn 2008; Drolet 2011). Det er først etter 1990 at en ny generasjon av nykonservative gikk inn for demokratispredning som USAs nye utenrikspolitiske oppgave, i en direkte forlengelse av Wilsons program. En av grunnleggerne av nykonservatismen, Irving Kristol, kritiserte dem kraftig for dette og påpekte at USA ikke hadde lykkes med å spre demokratiet til noe land, selv ikke til Filippinene, som var en amerikansk koloni i 50 år (Drolet 2011: 143). I de to unntakstilfellene som Kristol nevnte, Tyskland og Japan etter andre verdenskrig, kan man føye til at de allierte okkupasjonene la til rette for å gjenopprette parlamentariske og demokratiske tradisjoner som i disse landene gikk langt tilbake på 1800-tallet.

Liberale internasjonister og nykonservative var begge produkter av en politisk kultur som særlig i 1990-årene var gjennomsyret av forestillingen om at USA

representerte spydspissen i en uavvendelig, global utvikling inn i det liberale demokratiet. Demokratispredningen er en siviliseringsmisjon avfødt av en tidsånd preget av grenseløs liberal selvtilitt, og en direkte parallell til det britiske imperiets siviliseringsmisjon på 1800-tallet – med Bernard Porters formulering: «an aggressive liberal-imperialist ideology» (Porter 2006: 106).

Den skotske historikeren Niall Ferguson har gått lengst i å forsvare det britiske imperiets siviliserende rolle og i å oppfordre USA til å aksle den samme oppgaven i det 21. århundret (Ferguson 2003, 2004). Det programmatisk i denne historiefortolkningen trer tydeligst frem i arbeidene til amerikanske *defense intellectuals*. En svært respektert skikkelse i det amerikanske utenrikspolitiske establishment, Walter Russell Mead, nærmer seg religiøs ekstase i sin skildring av den anglo-amerikanske siviliseringsmisjonens marsj gjennom de siste 300 års historie (Mead 2007: 15, 81f., 86, 173f., 305; se også Anderson 2015: 159f., 167–73):

The single overarching plot of world power politics in the last few centuries is the long and continuing rise of the maritime system as its center shifted from the United Provinces to the United Kingdom to the United States. [...]

Throughout modern times, the English-speaking world has been in the vanguard of humanity's march deeper and deeper into the world of democratic capitalism. Believers in the invisible hand "believe that we must let capitalism and its revolutionary potential loose on the world. To fight against that is to fight against God and the nature of things."

Thomas P. Barnett utga i 2004 bestselgeren *The Pentagon's New Map*, som brukte globaliseringens motebegreper for å trekke opp det gamle skillet mellom siviliserte og usiviliserte stater (Barnett 2004). De som befant seg i «the gap», et belte av hovedsakelig muslimske land langs ekvator, kunne ikke ta del i den friheten og velstanden som de sammenflettede nasjonene i «the core» nøt godt av; demokrati og integrasjon i verdensmarkedet var inngangsbilletten til kjernen; og diktatoriske regimer som holdt sine folk utenfor en fremtid av «connectivity», måtte fjernes av vestlig militærmakt.

Liberalisme og demokrati

Parallellene mellom England etter 1860 og USA etter 1990 er særlig tydelige fordi *The Whig Interpretation*, overbevisningen om globaliseringens fredsfremmende effekt og retten til å sivilisere springer ut fra den grenseløse selvtilitten til en ubestridt liberal verdensmakt. Men troen på at Vestens historie er frihetens fremskritt og kulminerer i oss, har en resonans langt utover amerikansk politisk kultur. *Western Civ.*-kurset ved amerikanske universiteter har gjennom årtier levert pensumbøker til norske historie-studenter. Kurset oppsto i 1919, etter USAs intervensjon i første verdenskrig, og fremstilte «Europas historie som en arv og et verdifellskap» som kulminerte i USA. Den vestlige sivilisasjonen ble tolket som «menneskehetens utvikling mot friheten.» (Saldern 2013: 115ff.) Kurset har vært omstridt i Amerikas kulturkriger (Allardyce

1982), men har mange skarpskodde forsvarere – også i Europa – som gjerne trekker en linje «from Plato to Nato» (Gress 1998).

300 år med liberal sivilisasjon?

Særlig i samfunnsvitenskapene er frihetens fremskrittfortelling ofte uuttalt til stede. Her taler en tysk professor i sosiologi *ex cathedra* (Kern 2007):

[Det] hersker ... i dag en stor grad av enighet innen samfunnsvitenskapene om at demokratiet er et produkt av det moderne: Så snart et samfunn begir seg inn på moderniseringens, særlig på det økonomiske området, gjelder demokratiseringen før eller siden som uunngåelig.

Flere hundre år med blodige konflikter reduseres her til en overmenneskelig prosess, et uavvendelig fremskritt som kulminerer i oss, det liberale demokratiet, og før eller siden vil alle andre bli som oss.

Selve begrepet «liberalt demokrati» har et innhold som er sterkt preget av at det ble brukt som et ideologisk våpen under den kalde krigen. Duncan Bell har vist hvordan det ble skapt i 1940-årene som kampbegrep og motsatsen til totalitarismen. Under den kalde krigen arbeidet et transatlantisk fellesskap av intellektuelle med å gi det en anerkjennelse som strakk seg tilbake til John Locke og *The Glorious Revolution* i England i 1688 – en anerkjennelse som 1800-tallets liberalere ikke ville kjent igjen (Bell 2014: 699):

[...] intellectuals propagated an all-encompassing narrative that simultaneously pushed the historical origins of liberalism back in time while vastly expanding its spatial reach. For the first time, it was widely presented as either the most authentic ideological tradition of the West (a pre-1945 storyline) or its constitutive ideology (a view popular after 1945).

Denne arven fra den kalde krigen gjør det spesielt vanskelig å fange inn en parallell mellom 1880-årene og vår tid: motsetningene mellom liberalisering og demokratisering. En historieforståelse som ser det liberale demokratiet som produktet av en 300 år gammel, unik «liberal civilisation», fremhever det felles opphavet til de to prosessene, men tildekker to historiske kjensgjerninger: 1) Ekteskapet mellom liberalismen og demokratiet er av svært ny dato; liberalismen har gjennom mesteparten av perioden stått imot demokratiet. 2) Selv om liberalismen har en lang forhistorie, som kan spores tilbake til kampen mot eneveldet på 1600-tallet, er det først den borgerlige liberalismen fra midten av 1800-tallet som det gir noen mening å sammenlikne med nyliberalismen fra 1970-årene og fremover. Disse punktene kan utdypes noe.

Elitens ideologi

Gjennom mesteparten av moderne historie har liberalismen og dens forløpere vært ideologien til økonomisk dominerende eliter. De har søkt frihet fra statlig formynderi og deltakelse i politikken – for seg selv, men ikke for underordnede grupper. Derfor inkluderer heltefortellingen om frihetens forkjempere både engelske høyadelige som

utpinte sine irske leilendinger, amerikanske slaveeiere (som Washington og Jefferson), polske magnater med ti tusen livegne bønder på sine gods og den ungarske lavadelen som nektet slaviske landarbeidere den selvstendigheten de selv krevde fra Wien. På 1700-tallet avviste franske parlamenter og belgiske aristokrater det opplyste eneveldets reformprogram og forsvarte sine friheter (privilegier) ved å sitere Montesquieu. Selv Gladstone, liberalismens ubestridte superhelt i annen halvdel av 1800-tallet, arvet sin formue fra den største slaveeieren i det britiske imperiet – sin far – og støttet aldri helhjertet opp om det liberale partiets korstog mot slaveriet (Quinault 2009).

Edmund Morgan har vist hvordan elitene i England og USA fra første stund annekterte folkesuvereniteten for å legitimere sitt eget herredømme (Morgan 1988). Gjennom århundrer sørget de for at det demokratiske potensialet i begrepet ikke kunne realiseres. Høyadelen som kontrollerte det konstitusjonelle monarkiet i England, skjøv demokratiseringen foran seg i 150 år (Clark 2014). Den amerikanske forfatningen av 1786 var utformet slik at den sikret en politisk overrepresentasjon av slavestatene og plantasjeieernes interesser gjennom 80 år (Van Cleve 2010; Baptist 2014). (Apartheid-regimet i de segregerte statene frem til 1965 hører også med i den liberale sivilisasjonens historie).

Borgerskapets herredømme

Overgangen til det konstitusjonelle monarkiet (1800-tallets dominerende styreform i Europa) var et avgjørende skritt i både liberaliseringens og demokratiseringens historie. Men selv i 1860 var det langt igjen til bred folkelig deltakelse i politikken. (Og Frankrike hadde vist at allmenn stemmerett kunne danne grunnlaget for Napoleon IIIs 20 år lange bonapartistiske diktatur.) Det konstitusjonelle monarkiet var fortsatt dominert av adelen og borgerskapet av *Besitz und Bildung*. Gjennom en begrenset stemmerett (2% av den mannlige befolkningen i kongeriket Italia, 1/8 i England, Preussens inndeling av valgkorpset i tre inntektsklasser) var borgerskapets representanter sikret en dominerende plass i nasjonalforsamlingene (Fenske 2001). Dette var forutsetningen for at et omfattende liberaliseringsprogram kunne gjennomføres mot de protesterende interessene til godseiere, bønder, sårbare industrier, håndverkere og de innfødte i koloniene.

Liberalismen bærer på en lang og tung arv fra tenkere som Locke, Montesquieu og Smith, men det var først et godt stykke ut på 1800-tallet at den europeiske liberalismen bekjente seg utvetydig til prinsippet om fri arbeidskraft – vel å merke i betydningen «en absolutt avvisning av slaveriet, også i koloniene.» Da de vestlige intellektuelle under den kalde krigen ga det liberale demokratiet en 300 år lang historie, skapte de en stor fortelling som skriker etter en motfortelling. Den kom i Domenico Losurdos lærde, marxistisk-inspirerte *Liberalism. A Counter-History*, som påpeker at liberalismen og moderne slaveri opplevde en «tvillingfødsel» i de samme vestlige samfunnene mot slutten av 1600-tallet (Losurdo 2014; se også Davis 2000).

Dette dilemmaet kan bare løses ved å oppgi forestillingen om en 300 år gammel liberalisme. En rekke politiske idéhistorikere har påpekt at det ikke gir mening å snakke om liberalisme før på 1800-tallet (Bell 2014: 692). Og vi kan føye til for egen

del at det knapt gir mening å snakke om det «liberale demokratiet» før mellomkrigs-tiden (Berstein 1998).

Tiårene mellom 1860 og 1900 var dermed brytningstiden, da det dominerende borgerskapets liberaliseringsprogram ble utfordret av demokratiseringen. Utvidelsen av stemmeretten ga nye grupper muligheter for å mobilisere politisk. Tidsånden endret seg grunnleggende, da den borgerlige elitens kosmopolitiske liberalisme ble fortrent av en omseggripende nasjonalisme i imperialismens tidsalder. Ikke bare krevde økonomiske interesser og nye velgergrupper nasjonalstatens beskyttelse mot den globale konkurransen, men borgerskapet møtte den demokratiske utfordringen ved å bli stadig mer nasjonalistisk. Nasjonalismen åpnet seg for rasetenkning og antisemittisme, som først fra 1880-årene fant et trygt hjem på politikken høyreside. Konservativt og liberale partier kunne bare overleve i det nye politiske massemarkedet ved å gå inn for oversjøisk ekspansjon og militær opprustning for å styrke den nasjonale prestisjen. Ved å markere avstand til sosialismens internasjonalisme kunne de appellere til den nye lavere middelklassen av funksjonærer, som ikke følte fellesskap med arbeiderklassen. I neste avsnitt skal vi se på hvordan denne overgangen omstrukturerte partipolitikken.

Når liberale eliter utfordres

Det siste tiårets populistiske opprør på høyresiden – Tea Party, Ukip, Front National, Fidesz, 5-stjerner – retter seg alle mot «den liberale eliten», et meningsløst begrep hvis liberalisme er identisk med demokrati. Tilsvarende bevegelser på venstresiden – Momentum, Bernie Sanders – anklager den politiske klassen for å gå den økonomiske elitens ærend. Begge sider er enige om at det parlamentariske demokratiet, og da særlig de etablerte partiene, i økende grad kontrolleres av et finansoligarki.

Dette er ikke noe fantasifoster. Ferdinand Mount har dokumentert hvordan den liberaliseringen han bidro til som politisk rådgiver for det konservative partiet under Thatcher-tiden, har sentralisert makten i City, byråkratiet og EU, unndratt den politisk kontroll og gitt økonomiske eliter stadig større innflytelse over den (Mount 2011). I sin svært respekterte studie, *Oligarchy*, har statsviteren Jeffrey Winters utviklet en metode for å måle den forskjellen i politisk innflytelse som er blitt skapt av de økende økonomiske ulikhetene i USA. Han konkluderer med at de aller rikeste har nådd sin viktigste målsetting, som er å velte skattebyrden vekk fra sine skuldre og over på andres; oligarkiet kan utmerket godt leve i symbiose med det liberale demokratiet, så lenge oligarkene kan sikre sin rikdom (Winters 2011).

Populisme mot eliter

Populismens opprør mot oligarkiske tendenser i liberalismens kjølvann har paralleller i 1880-årene. Utvidet stemmerett åpnet for en politisk mobilisering mot de elitene som hadde dratt fordel av de foregående tiårenes vekst. Særlig krasse var motsetningene under USAs «Gilded Age», da røverbaroner bygget opp enorme formuer samtidig

med at svarte ble fratatt sine rettigheter i sørstatene. Bred politisk mobilisering førte i 1890-årenes «Progressive Era» til føderale tiltak for å begrense monopolenes makt.

I Europa førte forskjellige former for avvising av liberalismen til en omstrukturering av partilandskapet. Borgerlige *Honoratioren* – lokale eliter som representerte sine landsdeler i parlamentene – ble utfordret av nye sosiale grupper. Etter finanskrisen i 1873 ble de liberale elitenes selvsikre dominans møtt av krav om beskyttelse mot de sosiale følgene av globalisering og anonyme markedskrefter. Grupper som følte sitt livsgrunnlag truet, brøt med den liberale konsensusen og søkte til høyre og til venstre for å styrke nasjonalstatens kontroll over økonomien.

Fra 1880-årene og fremover beveget de fleste europeiske land seg i retning av allmenn stemmerett for menn. Under de nye økonomiske betingelsene ble dette potensialet mobilisert av partier som hver på sin måte beveget seg bort fra liberalismens program. Sosialismens kritikk av kapitalismen appellerte til industriarbeiderne som organiserte seg i fagforeninger for å stå imot lønnsnedslag. Fremveksten av den organiserte arbeiderbevegelsen er hovedfortellingen i mange fremstillinger av epoken, fordi den åpenbart peker langt fremover mot etableringen av velferdsstaten og blandingsøkonomien i det 20. århundret. Men det er lett å overdrive betydningen av disse prosessene i samtiden. Arbeiderbevegelsen sto på randen av det parlamentariske systemet og kom ikke i nærheten av maktposisjoner før i mellomkrigstiden (Eley 2002: 83). Det politiske potensialet som utvidet stemmerett låste opp, ble mobilisert av bondepartier, katolske partier og nasjonale minoritetspartier, i tillegg til de sosialistiske.

I det nye politiske massemarkedet måtte de partiene som representerte de dominerende sosiale gruppene, utvide sin appell, særlig til den voksende middelklassen. De konservative (konge, kirke, godseiere, offiserer) og de liberale (borgerskapet av *Besitz und Bildung*) konkurrerte nå om å være mest nasjonale. De liberale satset på å styrke imperiet og å ruste opp, de konservative på å beskytte jordbruk og tungindustri, bekjempe nasjonale minoriteter – og å ruste opp.

Proteksjonisme splitter konservative

Bare ett eksempel med samtidig relevans skal anføres her, fra liberalismens hjemland (James 1976). Det britiske topartisystemet har vært svært stabilt, sammenliknet med de fleste andre lands, men i tiåret etter 1893 skjedde det to partisplittelser som gjenspeilet at deler av det gode engelske borgerskapet nå satte nasjonal kraftsamling høyere enn liberalismens to fanesaker – frihandel og de små nasjonenes rett til selvbestemmelse. I 1893 tapte Gladstone sitt andre forsøk på å få irsk selvstyre gjennom parlamentet da forslaget splittet det liberale partiet. Utbryterne gikk siden inn i det som den dag i dag offisielt heter *The Conservative and Unionist Party*. I 1903 ble Tory-partiet splittet i sin tur da Joseph Chamberlain gikk ut av kabinettet for å agitere for Tariff Reform: Det britiske imperiet skulle gjøres om til en tollunion med frihandel innad og tollmurer utad for å reise midler til flåtekappløpet med Tyskland (kanskje også til verneplikt) og samle imperiets krefter til kommende kriger (Mock 1982).

Torypartiet er historiens mest effektive politiske maskin, men to ganger har strid over handelspolitikken trumfet maktinstinkt: I 1846 over Free Trade og i 1903 over

Imperial Preference. Det virker temmelig sannsynlig at det samme vil skje over Brexit. En liknende splittelse mellom den proteksjonistiske og den liberalistiske fløyen av det republikanske partiet i USA vil heller ikke være særlig overraskende. Nasjonalisme og ultraliberalisme er en unaturlig og ustabil legering.

Liknende prosesser har omformet partilandskapet i vestlige land det siste tiåret. Kritikk av kosmopolitiske liberale eliter og det demokratiske underskuddet i EU, krav om innvandringsstopp, proteksjonisme og kapitalkontroll, forsvar av velferdsstaten og avvisning av multikulturalismen er alle sammen posisjoner som krever at nasjonalstaten tar tilbake en kontroll over samfunnet som nyliberalismen ønsker avgitt til markedet. Men i stedet for å lete etter paralleller i partiutviklingen i de to periodene, kan det kanskje være mer lærerikt å se på noen eksempler på hvordan den nye, postliberale tidsånden kom til uttrykk i 1880-årene. De to første – populistisk innvandringsmotstand og fake news (eller konspirasjonsteorier) – har åpenbare paralleller i samtiden. Det tredje – hva som skjedde med den liberale elitens verdensbilde etter ca. 1890 – representerer en mulig fremtid.

Den kinesiske muren

1860-årene var ikke bare preget av økende handelsstrømmer etter hvert som tollbarrier ble bygget ned. Det var også en tid da arbeidskraft fløt friere enn noen gang før. Begge deler utløste spenninger som fant sine politiske uttrykk i 1880-årene: Konkurransetsatte bransjer ropte etter tollbeskyttelse, og vi skal se på én form for innvandringsmotstand i dette avsnittet.

Fri flyt av arbeidskraft er den delen av nyliberalismens program som har skapt de sterkeste sosiale spenningene i vår tid og utløst krav om innvandringsstopp. Det er derfor verdt å understreke at det ikke har noen hensikt å lete etter historiske paralleller til vår tids liberalisering av arbeidsmarkedet før 1860-årene. Det var først i dette tiåret at arbeidskraft ble frigjort fra tvangsregimer som hadde eksistert i århundrer. Opphevelsen av livegenskapet i Russland i 1861 markerte slutten på middelalderens former for ufri arbeidskraft i Europa, mens avskaffelsen av slaveriet i USA i 1865 markerte det viktigste slaget mot retten til å eie afrikanere (chattel slavery).

1860-årenes liberale borgerskap hadde en oppfatning av fri arbeidskraft som tjente *dets* interesser: Fagforeninger var fortsatt forbudt i de fleste land fordi «kombinasjoner» ikke skulle gripe inn i det frie, individuelle kontraktsforholdet mellom arbeidsgiver og arbeidstaker; meget motvillig hadde man akseptert statlig regulering av arbeidstid, barne- og kvinnearbeid. Men *laissez faire*-politikken trengte en sterk stat til den oppgaven som Karl Polanyi kalte «den store transformasjonen» – å bryte motstanden mot å gjøre jord, arbeidskraft og penger til varer i et marked (Polanyi 2001: 75).

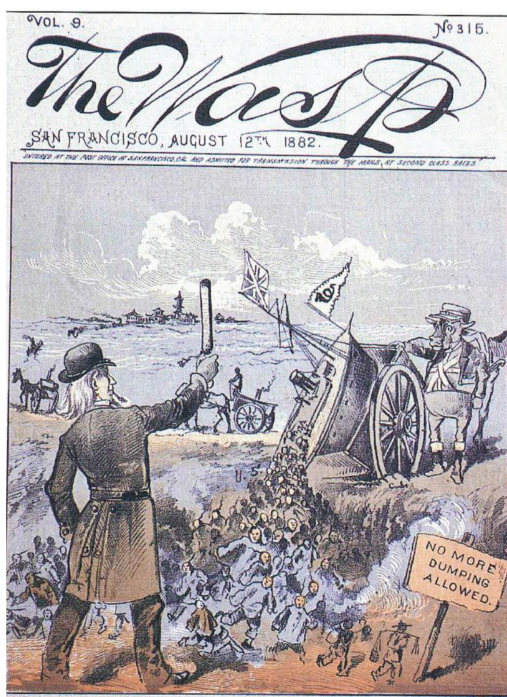
Innvandringsmotstand

Da statlig grensekontroll og bindinger på arbeidskraften ble bygget ned, ble arbeidsmarkedet internasjonalsert, i en grad som fortsatt står som et ideal for nyliberalismens tenkere. Fri flyt av varer, arbeidskraft og kapital utløste en globalisering

som ikke minst førte med seg enorme migrasjonsstrømmer, fra Europa til Nord- og Sør-Amerika, fra Storbritannia til de hvite dominions og fra Øst-Europa til Østerrike og Preussen. I en tid med en svært begrenset regulering av arbeidsmarkedet vekket konkurransen fra fattige innvandrere motstand blant innfødte arbeidere: Irer ble uglesett i England, polakker i Tyskland, italienere i Frankrike og jøder fra Galisia i Wien, Berlin og Paris.

USA var den store magneten for europeiske innvandrere. Selv om landet førte en svært proteksjonistisk handelspolitikk, var innvandringspolitikken fullstendig liberalisert ut 1870-årene. Mangelen på arbeidskraft drev lønningene opp til et nivå som tilbød fattige europeere et bedre utkomme enn hjemme. Samtidig kom en annen arbeidsinnvandring over Stillehavet som truet denne relative velstanden. Kinesiske arbeidere ble importert under betingelser som ikke var stort bedre enn slavekontrakter (indentured labor), for blant annet å fullføre jernbanen fra øst- til vestkysten.

Denne konkurransen utløste en populistisk agitasjon mot kinesisk innvandring. Dennis Kearney, opprinnelig fra Irland, grunnla The Workingmen's Party of California i 1877 under slagordet «The Chinese Must Go!» Etter å ha fått gjennomslag i en rekke delstater, resulterte denne kampanjen i den første føderale loven basert på rasekriterier, *Chinese Exclusion Act* av 1882, som ble forsterket og forlenget av en rekke senere lover. Fra 1906 ble japanske skolebarn plassert i segregerte klasser i San Francisco.

John Bull fortsetter å dumpe kinesiske innvandrere i USA via Vancouver. (Illustrasjonene er hentet fra Choy et al., 1995. Bildene er ikke omfattet av artikkelens CC-BY 4.0-lisens.)

Trusselen fra Asia

En tilsvarende motvilje mot kinesisk (og japansk) innvandring oppsto i de såkalte «hvite» engelske dominionene rundt Stillehavet (Australia, New Zealand og Canada). Rundt århundreskiftet ble de stengt for innvandring fra Øst-Asia. I 1907 brøt det ut opptøyer i Vancouver da et skip med kinesiske innvandrere la til kai. Alle disse landene innførte immigrasjonslovgivning basert på rasekriterier (Offer 1989: 164–175). Og i moderlandet, England, førte agitasjon mot jødisk innvandring til London (rundt 150 000 som flyktet fra pogromer og fattigdom i Russland) til at parlamentet vedtok *Aliens Act* i 1905, med samme formål.

Mange finner det utenkelig at USA kunne følge Donald Trumps valgparole om å bygge en mur mot Mexico: Et land bygd av innvandrere kan ikke bygge en mur mot innvandrere. Men USA er faktisk et av de første historiske eksemplene på at en populistisk kampanje mot innvandrere har klart å reise en effektiv sperre, mot innvandring fra verdens mest folkerike land. Hakk i hæl fulgte land preget av angelsaksiske institusjoner og en liberal politisk kultur. Den amerikanske innvandringssperren sto i 60 år og ble supplert av flere lover basert på rasekriterier. *Chinese Exclusion Act* ble først opphevet i 1943 da Chiang Kai-Shek var USAs allierte mot Japan.

Fake news og konspirasjonsteorier

1880-årenes samfunnsutvikling finner noen uttrykk i kunsten som belyser hvordan man i samtiden kunne personifisere de anonyme økonomiske kreftene som grep inn i menneskenes liv. Emile Zola skildret i *Germinal* (1885) en bitter arbeidskonflikt i et gruvesamfunn på en måte som vekket gjenklang i arbeiderbevegelsen. Romanens tittel ble ropt ut under demonstrasjoner som et symbolsk uttrykk for motsetningene mellom arbeid og kapital. To andre romaner, av Anthony Trollope og Guy de Maupassant, beskjefteget seg mer med det moralske forfallet i sosieteten enn med konfliktene i samfunnet. De hadde til felles at de skildret hvordan finansverdenen korrumperte de øverste samfunnslag.

Da Trollope skrev *The Way We Live Now* i 1875, hadde han nylig vendt tilbake fra et lengre opphold i Australia. Den satiriske romanen speiler hans forferdelse over hvordan aksjespekulasjon på begge sider av Atlanteren korrupperer omgangsformene i de øverste sosiale lag. Det engelske aristokratiets griskhet uthuler det personlige gentleman-idealet og ødelegger integriteten i politikk og journalistikk. Maupassants *Bel Ami* skildret ti år senere hvordan en skruppelløs journalist jobber seg til topps i sosieteten ved å selge sine tjenester, bedra alle og utnytte hver eneste svakhet han finner hos andre. Korrupsjonen utgår fra børsen, og den er personifisert i to skikkelser, Augustus Melmotte og Monsieur Walther, som sitter i sentrum av nettverk som omfatter politikken, finansverdenen, journalistikken og sosieteten. Begge er også fremmede, utenlandske, i hvert fall jødiske.

Så vidt meg bekjent var hverken Trollope eller Maupassant særlig antisemittiske (og sistnevnte, som sa «Bel Ami, c'est moi» tegnet først og fremst et motbydelig selvportrett). Men deres beskrivelser av disse to skikkelsene personifiserte finansverdenens

korrumperende innflytelse på en måte som kunne illustreres av Edgar Degas' *Portraits à la Bourse* (1879). Dette bildet er malt av en kunstner som var en frådende antisemitt, og man kan kanskje si at Degas ga samtidens børsspekulasjon et jødisk ansikt.

Nasjonalismens syndebykk

1880-årene var tiåret da den moderne antisemittismen oppdaget jøden som personifisering av anonyme økonomiske maktstrukturer som grep inn i alles liv. Fremfor noen var det Edouard Drumont som formulerte denne konspirasjonsteorien i *La France juive* i 1886, en bok på 1200 sider som i løpet av 70 år ble utgitt i 150 opplag. Ingen klarer å lese denne boken i dag, men det er heller ikke nødvendig, for den gjentar én påstand i det uendelige: Jødene står bak alle truende økonomiske krefter i samtiden: industrien, børsen, avisene, handelskjedene osv. De har infiltrert sosieteten og kontrollerer politikken. De er den skjulte makten som truer den jevne franskmanns livsgrunnlag, og over dem alle står Rothschild-familien med sine forgreninger i alle land, bankierene som regjeringene må henvende seg til når de trenger ekstraordinære statslån, og som belønnes med adelstitler og gods.

Drumont gjorde flittig bruk av det frie ord og kalte sitt antisemittiske tidsskrift deretter. (Gjengitt med tillatelse fra Bibliothèque Nationale. Bildet er ikke omfattet av artikkelens CC-BY 4.0-lisens.)

Antisemittismen har en lang historie, men denne økonomiske varianten var ny. Noe tidligere spådde en annen iakttagere at samtidens kosmopolitiske samkvem ville bli avløst av en nasjonalisme som identifiserte jødene som årsaken til alt galt.

Filosofen Friedrich Nietzsche så i 1878 nasjonalismen som et kunstig propaganda-produkt som overklassen brukte til å sikre sin sosiale dominans. Hans beskrivelse av hvordan de nasjonale skillene i Europa var i ferd med å bli utvisket av transnasjonale kommunikasjoner, er fullt på høyde med de mest utopiske visjonene om «nasjonalstatens forvitring» og «globalt medborgerskap» fra 1990-årenes globaliseringsprofeter. Men Nietzsche mente disse trendene ville bli avløst av nasjonale motsetninger dyrket frem av overklassen. Hans etterfølgende spådom er verdt å sitere (særlig fordi «skribentberme», eller «die literarische Unart» er en treffende betegnelse på Drumont) (Nietzsche 1878: Nr. 478):

Denne kunstige nasjonalismen er i sitt vesen [...] en voldelig unntaks- og beleiringstilstand, som de få utroper over de mange ...

I alle nasjoner vokser det frem en tendens blant skribentbermen, «og den er sterkere, jo mer nasjonalt de geberder seg, til å føre jødene til slaktebenken som syndebukker for alt som er galt i offentligheten.»

1880-årenes antisemittisme var datidens fake news, den store konspirasjonsteorien som forklarte alt og som avslørte de skjulte maktene som «egentlig» styrte. Man trenger ikke internett eller Twitter for å spre slike fantasibilder, det holder med trykkekpressen. Liberalere som tror på den opplyste, faktabaserte dialogen, fortviler over at 20–30% av den amerikanske befolkningen tror at den føderale regjeringen sto bak 11. september (Hargrove 2006). Men er ikke dette uttrykk for at mennesker som opplever sitt livsgrunnlag truet av anonyme markedskrefter, leter etter en styrende hånd – og en ond vilje – i konspirasjoner? Den klassiske økonomiske antisemittismen har allerede identifisert George Soros som vår tids Rothschild. Men det spørs om ikke vår tids antisemittisme bare er ett blant flere uttrykk for en følelse av maktesløshet overfor globale prosesser som ingen styrer. Det finnes bare én politisk institusjon den enkelte borger kan påvirke, og som har nok makt og sosialt samhold til å stå imot og begrense de destruktive virkningene av globaliseringen. Det er nasjonalstaten. Er det så rart at reaksjonen mot avindustrialisering, innvandring og ukontrollerte kapitalstrømmer tar utgangspunkt i nasjonalstaten som økonomisk enhet, og at nasjonalismen også næres av konspirasjonsteorier? Vi kan avslutte med å se på hva som skjedde i den internasjonale politikken i tiårene frem til 1914, da det liberale borgerskapet søkte maktstatens beskyttelse for den kapitalistiske økonomien.

Makt, marked og rase

Ved å se bakover kan man også se fremover. Det vil si, hvis parallellene mellom 1880-årene og tiåret etter finanskrisen er relevante, vil kanskje også utviklingen fra 1890-årene og fremover ha noe å si oss. Det er åpenbart mye som var annerledes i de 25 årene før utbruddet av første verdenskrig. Den viktigste forskjellen er at høyimperialismen ikke kommer til å gjenta seg; europeiske stater har hverken mulighet for eller ønske om å underkaste store deler av Afrika og Asia et formelt herredømme.

Mange av de argumentene som ble brukt for å legitimere dette herredømmet – først og fremst raseteoriene (Arendt 1986) – har ingen politisk funksjon i dag.

Men imperialistisk ekspansjon ble også begrunnet med en endret forståelse av forholdet mellom statens makt og nasjonaløkonomiens betingelser som markerte avstand til 1860-årenes frihandelsliberalisme. Det er ikke utenkelig at dette kan gjenta seg. Det begynte i hvert fall med proteksjonistiske argumenter som kan høres tydelig i dagens USA.

Skremselspropaganda i engelsk presse over økt import av tyske industriprodukter førte til «Made in Germany»-loven i 1887 (som bestemte at alle varer måtte stemples med opphavsland, slik de fortsatt er i dag) (Kennedy 1982: 56f., 318f.). Agitasjonen for tollbeskyttelse ble møtt av det klassiske frihandelsregnskapet, som viser at det er økonomisk meningsløst å beskytte ulønnsomme bransjer. Som i dag slo dette professorargumentet ikke særlig an i bransjer som var truet av utenlandsk konkurranse. Et utvidet velgerkorps stemte inn partier som gikk inn for proteksjonisme, og nye bransjeorganisasjoner drev interessepolitikk overfor partier og byråkratier. Tollbeskyttelse for både jordbruk og industri ble gjeninnført eller økt i de fleste land i 1890-årene. Som nevnt ble selv det konservative partiet i England splittet over Joseph Chamberlains Tariff Reform-program.

Dette var bare ett utslag av en grunnleggende endring i tidsånden, som den ungarske økonomiske historikeren Karl Polanyi fanget inn slik (Polanyi 2001):

The ruling philosophy of the nineteenth century was pacifist and internationalist; 'in principle' all educated people were free traders [...] But since the 1870s [...] the world continued to believe in internationalism, and interdependence, while acting on the impulses of nationalism and self-sufficiency. Liberal nationalism was developing into national liberalism, with its marked leanings towards protectionism and imperialism abroad, monopolistic conservatism at home.

Fra 1880-årene og fremover sluttet det liberale borgerskapet å være liberalt, eller rettere sagt, det bekjente seg til den liberale arven (konstitusjonelt styresett og nasjonalstat), men endret synet på forholdet mellom staten og industriens livsbetingelser. Noen radikale nasjonalister begynte å avvise det parlamentariske demokratiet, men de fikk først gjennomslag under og etter at første verdenskrig utløste et kaos som undergravde borgerskapets dominerende sosiale posisjon.

Statssystemet destabiliseres

Max Weber er en av de mest kjente liberale imperialistene fra denne tiden. Han var en nyskapende akademiker og liberal politiker som avskydde det prøyssiske aristokratiet. Han agiterte for at det tyske borgerskapet måtte ta makten fra junkerne ved å parlamentariseres og demokratisere det politiske systemet. En kapitalistisk økonomi måtte styres av borgerlige politikere, ikke godseiere – vel å merke for å kunne føre en mer pågående imperialistisk ekspansjonspolitik (Mommsen 1959). Dertil trengtes det et stort flåterustningsprogram for å utfordre Englands dominans til sjøs. Den

nasjonaløkonomiske begrunnelsen han ga for opprustningen i 1898 hadde intet til felles med 1860-årenes liberale evangelium om frihandel og fred (Kehr 1930):

Etter en mellomperiode preget av tilsynelatende fredelig konkurranse nærmer det uomgjengelige handelspolitiske ekspansjonstrebenet til alle borgerlig organiserte kulturfolk seg nå med fullstendig sikkerhet igjen det tidspunktet da *makten alene* vil avgjøre hvilken andel det enkelte folk vil ha i verdens økonomiske herredømme, og dermed også hvilket økonomiske spillerom deres befolkning, særlig deres arbeidere, vil ha.

Dette er den samme Max Weber som agiterte i Det alltyske Forbundet for strenge tiltak for å ekskludere polske innvandrere fra Øst-Preussen (Walkenhorst 2007: 259f.) Hans verdensbilde representerte ikke et tysk avvik fra den vestlige liberale kulturen. Langt den mest innflytelsesrike *defense intellectual* som noensinne har levd, var den amerikanske marineoffiseren Alfred Thayer Mahan. Hans skrifter om sjømaktens rolle i historie og samtidig fikk i 1890-årene parlamentene i alle moderne stater til å flytte en vesentlig andel av statsbudsjettet inn i opprustning til sjøs. Mahans budskap var det samme som Webers: Militær makt var en funksjon av, og en forutsetning for, nasjonaløkonomiens vekst; handel, kolonier og flåtemakt måtte alle vokse i takt hos de statene som ville følge det britiske imperiets vei inn i verdenspolitikken (Hobson 2002: 164–70). Mahan kunne også utpeke den fienden som USA og andre hvite imperier måtte forberede seg på å møte i den kommende globale maktkampen: Det var den gule faren, det fremvoksende Asia, og fremfor alt Kina og Japan.

Det kan anføres mange flere eksempler på hvilke uttrykk den økende nasjonalismen fant innenfor det liberale borgerskapet etter århundreskiftet, fra dannelsen av utenomparlamentariske pressgrupper i Tyskland, Østerrike og Italia til *le reveil national* i Frankrike etter Marokko-krisen i 1905. Dette er en godt dokumentert transnasjonal prosess. Det som er mest interessant for den som vil se fremover i vår egen tid, er virkningene prosessen hadde på internasjonal politikk. Det er ingen tvil om at nasjonalistisk opinion drev europeiske staters oversjøiske ekspansjon fremover, men samtidig skjerpet den spenningene mellom stormaktene innenfor det europeiske statssystemet. I stedet for å sveipe over et bredt forskningsfelt, kan vi nøye oss med en oppsummering fra den amerikanske mesteren innenfor det europeiske statssystemets historie, Paul Schroeder (Schroeder 2007: 29):

Two developments at the end of the century ended this separation [between imperialist activity and the European states system]. The first was the virtually universal triumph of the belief that the survival and prosperity of European states in the twentieth century would depend on their success in world policy, i.e. imperialism. This doctrine sharply raised the stakes and tempo of an already heated competition. The second was a series of dramatic events serving to demonstrate that the ethos and tactics of imperialism, hitherto largely confined to the extra-European world, now applied equally to European or Europeanized powers as well, and thus drastically altering the unwritten understandings and incentives structure of the European system.

The best date for marking this change was 1898.

Moralen er: Paralleller til dagens krav om proteksjonisme finnes både mot slutten av 1800-tallet og i mellomkrigstiden. Handelskriger skaper internasjonale spenninger og gjør alle fattigere, kan økonomene belegge med tungtveiende argumenter. Men det er nærmest uunngåelig at slike krav reises, som en reaksjon mot liberaliseringen, når utsatte bransjer og arbeidstakere søker nasjonalstatens beskyttelse mot globaliseringen. Det man virkelig må være oppmerksom på, derimot, er argumentet om at nasjonal velstand avhenger av nasjonal makt, særlig militærmakt. Skulle Webers og Mahans begrunnelser for imperialismen gjenoppstå i moderne drakt, ville de sette fart i rustningsspiralen, militarisere internasjonale økonomiske forbindelser og destabilisere statssystemet.

De opplystes diktatur

Det kunne være fristende å anføre eksempler på hvordan raseteoriene og sosialdarwinismen vant stadig sterkere gjenklang i borgerlige kretser fra århundreskiftet (Osterhammel 2009: 708–10). Men deres utbredelse skyldtes ikke minst at de tjente som legitimeringsideologi for imperialistisk herredømme. Siden vi neppe kommer til å se en tilsvarende europeisk ekspansjon i vår tid, ville det være søkt å lete etter paralleller. Men på ett område av innenrikspolitikken kan det ha interesse å se hvordan den liberale eliten forestilte seg å løse «det sosiale spørsmålet».

Eugenikken, eller rasehygienien, oppsto i England som en pseudovitenskap om hvordan gode arveegenskaper kunne dyrkes frem, og dårlige fjernes. Den var næret av en frykt for elitens og nasjonens degenerasjon som vokste frem i borgerlige kretser mot slutten av 1800-tallet. Fra århundreskiftet vant eugeniske argumenter innpass i elitens sosialpolitiske programmer.

Den italienske historikeren Emilio Gentile har særlig tydelig fremstilt hvordan liberalismens fremskrittstro ble ledsaget av frykt for dekadanse. De samme gruppene som hyllet teknologiske, politiske og økonomiske fremskritt, engstet seg for kulturelt forfall og den hvite rasens degenerasjon (Gentile 2011). Rundt århundreskiftet søkte mange intellektuelle fornyelse i irrasjonelle idéstrømninger, som fanges inn av begreper som dekadanselitteratur og vitalisme. Blant annet ble også rasehygieniske forestillinger utbredt om hvordan sosiale problemer kunne løses og rasens degenerasjon forhindres. I England var det kremen av den (tverrpolitiske) eliten som syslet med eugeniske programmer for å oppgradere arvematerialet i de lavere lag av befolkningen (Semmel 1960; Searle 1976). I Tyskland var de fleste tilhengerne av rasehygiene knyttet til radikale nasjonalistmiljøer (Weingart, Kroll & Bayertz 1988). Felles for disse gruppene var en forestilling om at sosiale problemer skyldtes dårlig arvemateriale, og ikke de sosiale forholdene. Sosialistenes krav om miljøforbedring – bedre boliger og helsetilbud, velferdsordninger og inntektsutjevning – kunne virke kontra-produktivt ved å hjelpe bærerne av dårlig arvemateriale til å formere seg. Da var det mer effektivt å gripe inn i *Völkskörper* med positive og negative eugeniske tiltak for å fremme de beste genetiske egenskapene, og å fjerne de uønskede. Om nødvendig måtte individets rettigheter vike for tvangstiltak til kollektivets beste.

Slike programmer forbinder vi gjerne med de mørkeste sidene av mellomkrigstidens rasepolitikk, en tid da liberalismen var skjøvet til side av ekstreme ideologier. I virkeligheten ble eugeniske steriliseringsprogrammer utprøvd (særlig i USA) allerede før første verdenskrig. Det er vanskelig å se hvor liberalismen opphører og rasehygiene begynner; et fransk tilfelle gir kanskje det mest overraskende eksemplet på hvordan forestillinger om et eugenisk diktatur kunne oppstå innenfor det mest uangripelig liberale verdensbildet.

For dem som ser sekulariseringen av politikk og samfunn som en forutsetning for et liberalt samfunn, er det få som bedre fortjener status som skytshelgen enn Ernest Renan. Da han døde i 1892, hadde han i nesten 50 år dekonstruert kristendommen og andre religioner gjennom religionshistoriske pionerarbeider. Han var en søyle i den tredje republikkens liberale establishment, som søkte å reise en ny, humanistisk moral på vitenskapens grunnlag, for en stat og et samfunn «sans dieu ni roi». Hva var mer naturlig for den sekulariserte eliten enn å la de beste, dvs. vitenskapsmennene, styre til samfunnets beste? Så tidlig som i 1876 utviklet Renan en visjon for et regime der «De intelligentes elite, som behersker virkelighetens viktigste hemmeligheter, vil dominere verden i kraft av de maktmidlene den råder over ... » Disse var: «une terreur illimitée au service de la vérité» (Renan beskriver konsentrasjonsleirer der alle motstandere sperres inne for å utryddes). Regimets program skulle være rasehygiene: positiv og negativ eugenikk for å fjerne de svake og dyrke frem en høyere rase. Og eliten ville herske i kraft av å finne opp et våpen med ekstrem ødeleggelseskraft: L'arme suprême. Når «quelques privilégiés de la raison» kunne tilintetgjøre planeten, ville de herske over alle (Todorov 1989: 227f.)

Denne vitenskapens utopi kan avfeies som galskap, men det er vanskelig å si at den var uforenlig med sentrale elementer i 1800-tallets liberalisme: troen på fremskritt, fornuft og vitenskap; her har elitens rett til å herske trumfet konstitusjonelt styresett og individuelle rettigheter, og slik sett er det en postliberal visjon. Men det var bærerene av den liberale arven som var mottakelige for eugenikken og andre raseteorier. Etter erfaringene med første verdenskrig foretrakk borgerskapet som oftest autoritære regimer fremfor demokrati og parlamentarisme. Det er ikke lett å si når det liberale borgerskapet sluttet å likne på oss, men endringene begynte under den store depresjonen, i 1880-årene. Kanskje vi burde bekymre oss for at vi kan komme til å bli som dem?

Om forfatteren

Rolf Hobson er professor i historie ved Institutt for Forsvarsstudier og Universitetet i Bergen. Hans forskning dekker 1800- og tidlig 1900-tallets politiske og militære historie. I 2015 utga han *Europensk politisk historie, 1750–1950* (Cappelen Damm Akademisk).

Litteratur

Albright, M. (2018). *Fascism. A Warning*. New York: Harper.

Allardyce, G. (1982). The Rise and Fall of the Western Civilization Course, *American Historical Review*, 87: 695–725.

- Anderson, P. (2015). *American foreign policy and its thinkers*. London: Verso.
- Arendt, H. (1986). *Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft*. München: Piper.
- Augstein, J. (2016). Trump beim Namen nennen. Spiegel Online.
- Baptist, E. E. (2014). *The half has never been told: Slavery and the making of American capitalism*. New York: Basic Books.
- Barnett, T. P. M. (2004). *The Pentagon's new map: War and peace in the twenty-first century*. New York: Putnam.
- Barth, B., & Osterhammel, J. (2005). *Zivilisierungsmissionen. Imperiale Weltbesserung seit dem 18. Jahrhundert*. Konstanz: UVK Verlag.
- Bayly, C. A. (2004). *The Birth of the Modern World, 1780–1914. Global Connections and Comparisons*. Malden, MA: Blackwell.
- Bell, D. (2014). What is Liberalism?, *Political Theory*, 42: 682–715.
- Bell, D. (2016). *Reordering the World. Essays on Liberalism and Empire*. Princeton: Princeton University Press.
- Berstein, S. (red.) (1998). *La démocratie libérale*. Paris: PUF.
- Cain, P. (1979). Capitalism, war and internationalism in the thought of Richard Cobden, *British Journal of International Studies*, 5: 229–47.
- Choy, P. P., Dong, L., & Hom, M. K. (red.) (1995). *Coming man: 19th century American perceptions of the Chinese*. Seattle and London: University of Washington Press.
- Clark, J. (2003). *Our shadowed present: Modernism, postmodernism, and history*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Clark, J. (2014). *From restoration to reform. The British Isles 1660–1832*. London: Penguin.
- Darwin, J. (2007). *After Tamerlane: The global history of empire since 1405*. London: Allen Lane.
- Davis, D. B. (2000). Looking at slavery from broader perspectives, *American Historical Review*, 105: 452–56.
- Drolet, J.-F. (2011). *American neoconservatism: The politics and culture of a reactionary idealism*. London: Hearst.
- Eley, G. (2002). *Forging democracy. The history of the left in Europe, 1850–2000*. Oxford: Oxford University Press.
- Evans, R. J. (2018). Fascism and the road to unfreedom review – the warning from the 1930s. *Guardian* 19.07.2018.
- Falter, J. (2017). Berlin ist nicht Weimar, *Frankfurter Allgemeine Woche* 24.11.2017.
- Fenske, H. (2001). *Der moderne Verfassungsstaat. Eine vergleichende Geschichte von der Entstehung bis zum 20. Jahrhundert*. Paderborn: Ferdinand Schöningh.
- Ferguson, N. (2003). *Empire: How Britain made the modern world*. London: Allen Lane.
- Ferguson, N. (2004). *Colossus: The price of America's empire*. London: Allen Lane.
- Fukuyama, F. (1992). *The end of history and the last man*. New York: Free Press.
- Gentile, E. (2011). *L'apocalypse de la modernité. La Grande Guerre et l'homme nouveau*. Paris: Tallandier.
- Gress, D. (1998). *From Plato to NATO. The idea of the West and its opponents*. New York: Free Press.
- Hagtvet, B. (2018). Spøkelset fra Weimar. *Aftenposten* 12.03.2018.
- Hardtwig, W. (1980). Von Preussen Aufgabe in Deutschland zu Deutschlands Aufgabe in der Welt. Liberalismus und Borussianisches Geschichtsbild zwischen Revolution und Imperialismus, *Historische Zeitschrift*, 231: 265–324.
- Hargrove, T. (2006). Third of Americans suspect 9–11 government conspiracy. *ScrippsNews*. ScrippsHoward News Service.
- Heilbrunn, J. (2008). *They knew they were right: The rise of the neocons*. New York: Doubleday.
- Hobsbawm, E. J. (1975). *The age of capital, 1848–1875*. London: Weidenfeld and Nicolson.
- Hobson, R. (2002). *Imperialism at sea: Naval strategic thought, the ideology of sea power, and the Tirpitz Plan, 1875–1914*. Boston: Brill.
- Hobson, R. (2015). *Europeisk politisk historie 1750–1950*. Oslo: Cappelen Damm.
- Howe, A. (2007). Free trade and global order: The rise and fall of a Victorian vision. I D. Bell (red.), *Victorian visions of global order. Empire and international relations in nineteenth-century political thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- James, R. R. (1976). *The British revolution. British politics 1880–1939. From Gladstone to Asquith, 1880–1914*. London: Hamilton.
- Jones, D. S. (2012). *Masters of the universe. Hayek, Friedman, and the birth of neoliberal politics*. Princeton: Princeton University Press.
- Jones, G. S. (2007). Radicalism and the extra-European world: The case of Karl Marx. I D. Bell (red.), *Victorian visions of global order. Empire and international relations in nineteenth-century political thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kagan, R. (2016). Herrschaft des Mobs. Mit Donald Trump kommt der Faschismus nach Amerika. *Spiegel Online*.

Etter liberalismen kommer nasjonalismen: 1880-årene viser vei

- Kehr, E. (1930). *Schlachtfloottenbau und Parteipolitik, 1894–1901*. Berlin: Ebering.
- Kennedy, P. M. (1982). *The rise of the Anglo-German antagonism, 1860–1914*. London: Allen & Unwin.
- Kern, T. (2007). Modernisierung und Demokratisierung. Das Erklärungspotential neuerer differenzierungstheoretischer Ansätze, *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 59: 30–58.
- Latham, M. E. (2000). *Modernization as ideology: American social science and «nation building» in the Kennedy era*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Latham, M. E. (2011). *The right kind of revolution: Modernization, development, and U.S. foreign policy from the Cold War to the present*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Losurdo, D. (2014). *Liberalism. A counter-history*. London: Verso.
- Luce, E. (2018). Donald Trump and the 1930s playbook: Liberal democracy comes unstuck, *Financial Times* 22.06.2018.
- Mead, W. R. (2007). *God and gold: Britain, America, and the making of the modern world*. New York: Knopf.
- Mehta, U. S. (1999). *Liberalism and empire. A study in nineteenth-century British liberal thought*. Chicago: Chicago University Press.
- Mill, J. S. (1942). *The spirit of the age*, F. Hayek (red.) Chicago: Chicago University Press.
- Mill, J. S. (1989). *On liberty and other writings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mock, W. (1982). *Imperiale Herrschaft und nationales Interesse: «Constructive Imperialism» oder Freihandel in Grossbritannien vor dem Ersten Weltkrieg*. Stuttgart: Klett-Cotta.
- Mommsen, W. J. (1959). *Max Weber und die deutsche Politik: 1890–1920*. Tübingen: J.C.B. Mohr.
- Morgan, E. S. (1988.) *Inventing the people: The rise of popular sovereignty in England and America*. New York: Norton.
- Mount, F. (2011). *The new few, or a very British oligarchy*. London: Simon & Schuster.
- Nietzsche, F. (1878). *Menschliches Allzumenschliches*. München: Carl Hanser.
- Offer, A. (1989). *The First World War: An agrarian interpretation*. Oxford: Clarendon Press.
- Osterhammel, J. (2009). *Die Verwandlung der Welt: eine Geschichte des 19. Jahrhunderts*. München: C. H. Beck.
- Pitts, J. (2005). *A turn to empire. The rise of imperial liberalism in Britain and France*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Polanyi, K. (2001). *The great transformation. The political and economic origins of our time*. Boston MA: Beacon Press.
- Pollard, S. (1981). *Peaceful conquest. The industrialization of Europe 1760–1970*. Oxford: Oxford University Press.
- Porter, B. (2006). *Empire and superempire: Britain, America and the world*. New Haven, CN: Yale University Press.
- Quinault, R. (2009). Gladstone and slavery, *Historical Journal*, 52: 363–83.
- Reybrouck, D. Van (2018). La Commission européenne est comme l'administration coloniale de jadis, elle méprise les peuples, *Le Monde* 12.01.2018.
- Saldern, A. von (2013.) *Amerikanismus: kulturelle Abgrenzung von Europa und US-Nationalismus im frühen 20. Jahrhundert*. Stuttgart: Steiner.
- Schroeder, P. W. (2007). Stealing horses to great applause: Austria-Hungary's decision in 1914 in systemic perspective. I H. Afflerbach & D. Stevenson (red.) *An improbable war?: The outbreak of World War I and European political culture before 1914*. Oxford: Berghahn.
- Searle, G. R. (1976). *Eugenics and politics in Britain, 1900–1914*. Leyden: Brill.
- Semmel, B. (1960). *Imperialism and social reform: English social-imperial thought, 1895–1914*. London: Allen & Unwin.
- Smith, T. (2007). *A pact with the devil: Washington's bid for world supremacy and the betrayal of the American promise*. New York: Routledge.
- Stevenson, D. (1996). *Armaments and the coming of war: Europe, 1904–1914*. Oxford: Clarendon Press.
- Todorov, T. (1989). *Nous et les autres. La réflexion française sur la diversité humaine*. Paris: Seuil.
- Tombs, R. (2014). *The English and their history*. London: Penguin.
- Torp, C. (2004). Weltwirtschaft vor dem Weltkrieg. Die erste Welle ökonomischer Globalisierung vor 1914, *Historische Zeitschrift*, 279: 561–609.
- Van Cleve, G. W. (2010). *A slaveholders' union. Slavery, politics and the constitution in the early American republic*. Chicago: University of Chicago Press.
- Walkenhorst, P. (2007). *Nation – Volk – Rasse: Radikaler Nationalismus im Deutschen Kaiserreich 1890–1914*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Weingart, P., Kroll, J., & Bayertz, K. (1988). *Rasse, Blut und Gene: Geschichte der Eugenik und Rassenhygiene in Deutschland*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Wilson, J. (2016). *India conquered. Britain's raj and the chaos of empire*. New York: Simon & Schuster.
- Winters, J. A. (2011). *Oligarchy*. Cambridge: Cambridge University Press.

Abstract in English

After Liberalism Comes Nationalism, as in the 1880s: The article rejects the widespread parallels drawn between the rise of populism in the present day and the rise of authoritarianism and fascism in the interwar years. It seeks instead to find more relevant lessons in the rise of nationalism in the 1880s, when two decades of liberal deregulation and free trade were followed by the “long depression” between 1873 and 1896. Democratization made it possible for an expanded electorate to challenge the dominance of liberal elites. Many groups sought the protection of the nation state from international competition, in tariffs, the regulation of immigration, welfare provision and exclusive access to imperial markets. Conspiracy theories, more particularly modern economic antisemitism, identified the Jews as the “hidden force” behind the instability of globalization, whereas populist movements sought to expel immigrant labour that undercut wages. The most thorough political transformation occurred among the bourgeois elites, which by the end of the century rejected the liberal cosmopolitanism of the 1860s in favour of a neo-mercantilist linkage of military and economic strength, fuelling the colonial and arms races that destabilized international politics.

Keywords: liberalism · nationalism · globalization · protectionism · antisemitism · populism · imperialism